

Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin İnsânü'l-'ayn ve 'aynü'l-insân İsimli Fıkıh Usûlü Risalesinin Neşir ve Tahlili

Publishing and Analysis of Saçaklızadah Mehmed
Efendi's Treatise on Usûl al-Fıkh entitled İnsan
al-ayn and Ayn al-insan

Öğr. Gör. Dr. Ramazan ÇÖKLÜ¹

¹İslami İlimler Fakültesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik
•ramazan.coklu@bilecik.edu.tr • ORCID > 0000-0002-3639-1600

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma / Research

Geliş Tarihi / Received: 17 Ağustos / August 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 14 Ekim / October 2022

Yıl / Year: 2022 | **Sayı – Issue:** 53 | **Sayfa / Pages:** 667-682

Atıf/Cite as: Çöklü, R. "Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin İnsânü'l-'ayn ve 'aynü'l-insân İsimli Fıkıh Usûlü Risalesinin Neşir ve Tahlili"

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 53, December 2022: 667-682.

SAÇAKLIZÂDE MEHMED EFENDİ'NİN İNSÂNÜ'L-'AYN VE 'AYNÜ'L-İNSÂN İSİMLİ FIKIH USÛLÜ RİSALESİNİN NEŞİR VE TAHLİLİ

ÖZ:

Fıkıh usûlü ilmi, naslardan şer'î hüküm çıkarmanın esas ve yöntemlerini incelemesi nedeniyle İslâmî ilimler içinde özel bir konuma sahiptir. Geçmişten günümüze pek çok İslâm âlimi bu alanda eserler yazmıştır. Bu âlimlerden biri de Saçaklızâde Mehmet Efendi'dir (öl. 1145/1732). Saçaklızâde Mehmet Efendi, başta fıkıh olmak üzere birçok alanda eser telif eden çok yönlü bir Osmanlı âlimidir. Onun yazdığı eserlerden biri de "İnsânü'l-'ayn ve 'aynü'l-insân" adlı fıkıh usûlü risalesidir. Eserde Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan meşhur kitaplardan bir hayli istifade edilmiştir. Ne var ki birçok eseri tahkik edilerek yayımlanan Saçaklızâde'nin bu muhtasar risalesi henüz günümüz okuyucularıyla buluşmamıştır. Araştırmamızda söz konusu eser hem dil, üslup ve yöntem bakımından incelenmiş hem de yayımlanmıştır. Osmanlı âlimlerinin yazdıkları eserler, dönemin ilmî, kültürel ve aktüel hayatına ışık tutan önemli tarihi vesikalardır. Bu çalışmayı önemli kılan da yüzü aşkın eser veren meşhur bir Osmanlı âliminin fıkıh usûlü ilmiyle ilgili yazdığı bir eseri tozlu raflardan gün yüzüne çıkarması ve günümüz okuyucusuyla buluşturmasıdır. Böylece geçmişle günümüz arasındaki ilmî bağın güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Araştırmanın giriş kısmında Saçaklızâde'nin hayatından söz edilmiştir. Daha sonra *İnsânü'l-'ayn ve 'aynü'l-insân*'ın önemine ve genel özelliklerine yer verilmiştir. Ardından dil, üslup ve yöntem bakımından eserin muhtevası tahlil edilip kaynakları tespit edilmiştir. En sonunda da eserin Arapça metni yayımlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Fıkıh Usûlü, Osmanlı Hukuku, Saçaklızâde.

PUBLISHING AND ANALYSIS OF SACAQLIZÂDAH MEHMED EFENDI'S TREATISE ON USÛL AL-FIQH ENTITLED İNSAN AL-AYN AND AYN AL-İNSAN

ABSTRACT

The science of usûl al-fıqh has a special position among the Islamic sciences because it examines the principles and methods of deducing religious rulings from the narrations. Many Islamic scholars from the past to the present have written works in this field. One of these scholars is Saçaklızâdah Mehmet Efendi (d. 1145/1732). Saçaklızâdah Mehmet Efendi was a versatile Ottoman scholar who

wrote works in many fields, especially al-fıkh. One of his works is his treatise on the methodology of usûl al-fıkh titled “*İnsan al-ayn and Ayn al-insan*”. In this work, the famous books that were taught as textbooks in Ottoman madrasas were utilized to a great extent. However, this short treatise of Saçaklızâde, many of whose works have been analyzed and published, has not yet met today’s readers. In our research, the work in question was analyzed in terms of language, style and method, and published. The works written by Ottoman scholars are important historical documents that shed light on the scholarly, cultural and actual life of the period. What makes this study important is that it unbury a work written by a famous Ottoman scholar, who wrote more than a hundred works, on the science of methodology of usûl al-fıkh from the dusty shelves and brings it together with today’s readers. Thus, it is aimed to strengthen the scholarly bond between the past and the present. In the introduction of the study, Saçaklızâde’s life is mentioned. Then, the importance and general characteristics of *İnsan al-ayn and Ayn al-insan* are given. Then, the content of the work is analyzed in terms of language, style and method and its sources are identified. Finally, the Arabic text of the work is published.

Keywords: *Al-Fıkh, Usûl Al-Fıkh, Ottoman Law, Saçaklızâde.*

GİRİŞ

Maraşlı Saçaklızâde Mehmet Efendi (öl. 1145/1732), ilmî kişiliği ve eserleriyle yaşadığı döneme damga vuran önemli bir Osmanlı âlimidir. Buna rağmen hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Adı Mehmed b. Ebû Bekir olup doğduğu yere nispetle Mar‘aşî, ailesine nispetle de Saçaklızâde namıyla şöhret bulmuştur. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte eserlerinde yer alan bazı ifadelerle itibarla hicrî 1070/1080/1650 tarihinde doğduğu düşünülmektedir. Babasının da Maraş’taki camilerin birinde imamlık yaptığı aktarılmaktadır.

İlk eğitimi memleketinde babasından alan Saçaklızâde, o civarda eğitim için bir süre daha kaldıktan sonra Şam’a girerek Abdülganî en-Nablusî’den (ö. 1143/1731) hadis, tefsir ve tasavvuf eğitimi almıştır. Halep ve Maraş’taki medreselerde hocalık yapan Saçaklızâde, başta fıkıh olmak üzere kelâm, hadis, kıraat, mantık, felsefe ve Arap dili gibi İslâmî ilimlerin pek çok dalında yüzü aşkın eser telif

etmiştir. Onun eserlerinin bir kısmı hala neşredilmiş değildir. Çok yönlü bir âlim olan Saçaklızâde Mehmet Efendi 1145/1732 tarihinde vefat etmiştir.^[1] Araştırmada önce Saçaklızâde'nin fıkıh usûlü risalesi *İnsânü'l-‘ayn ve ‘aynü'l-insân*'in öneminden ve genel özelliklerinden bahsedilecektir. Ardından eser dil, üslup ve yöntem bakımından incelenecek, en sonunda da risalenin metni yayımlanacaktır.

1. ESERİN ÖNEMİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Osmanlı âlimlerinin belirli konularla ilgili telif ettikleri risaleler, yazıldıkları dönemdeki ilmî ve kültürel hayata ışık tutan önemli tarihi belgeler niteliğindedir. Bu risalelerde dönemin âlimleri arasında tartışılabilen güncel konular işlenmekte ve devrin entelektüel ilgi alanları resmedilmektedir. Günümüzde tahkik çalışmalarının ivme kazanması nedeniyle Osmanlı dönemine ait eserlerin bir kısmı tozlu raflardan gün yüzüne çıkarılabilmektedir. Bu eserler, bir görüşü geçmiş dönemdeki ulemânın görüşü ile desteklemek, güncel bir meselede fikir beyan etmek, devrin öne çıkan âlimlerinden birini eleştirmek ve bir konuda derli toplu bilgi sunmak gibi çeşitli amaçlarla telif edilmiş olabilir. Şükrü Özen'in de ifade ettiği gibi Osmanlı ulemâsının telif ettiği risalelerde orijinallik aramak veya bu eserleri önceki dönemlerde yaşayan âlimlerin eserleriyle mukayese etmek yanıltıcı sonuçlar verebilir. Bu itibarla söz konusu risalelerin o günkü toplumun fikir ve düşünce yapısına ışık tutan, onların farklı olaylara karşı tavırlarını gösteren birer vesika olarak değerlendirilmesi bu konuda daha isabetli bir yöntem olarak gözükmektedir.^[2] Saçaklızâde Mehmed Efendi'ye ait *İnsânü'l-‘ayn ve ‘aynü'l-insân* adlı fıkıh usûlü risalesinin de bu perspektiften incelenmesi gerekebilir.

[1] Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, çev. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 3/1016, Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, nşr. A. Fikri Yavuz & İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, ts.), 1/434-435; Tahsin Özcan, "Saçaklızâde Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/368-370; a.mlf., "Maraşlı Bir Osmanlı Alimi: Saçaklızâde Mehmed Efendi ve Eserleri", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, e.y. (Kahramanmaraş: Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi, 2005), 1/53-68; Kamil Ruhi Albayrak, "Saçaklızâde'nin İlahî Sıfatlara Yaklaşımı", *Balikesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2018), 128.

[2] Şükrü Özen, "Molla Lutfi'nin İdamına Karşı Çıkan Efdalzâde Hamîdüddin Efendi'nin Ahkâmü'z-zındık Risalesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi* c.y.14 (2000), 8.

İnsânü'l-'ayn ve 'aynü'l-insân, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi yazma eserler bölümünde bir mecmuanın içinde (nr: 004333-IV, vr. 30b-33a) yer almaktadır. Mecmuadaki diğer risaleler farklı ilim dallarıyla ilgilidir. Müellif, sadece tek nüshasına erişebildiğimiz eseri hangi amaçla kaleme aldığını açıklamamıştır. “Göz bebeği^[3] ve insanın gözü” anlamındaki eserin dili Arapçadır. Eser, besmele, hamdele ve salvele ile başlamış ve bitti anlamına gelen “تَمَّتْ” ifadesiyle son bulmuştur.

2. RİSALENİN DİL, ÜSLUP VE YÖNTEM BAKIMINDA TAHLİLİ

İnsânü'l-'ayn ve 'aynü'l-insân, özetin özeti diyebileceğimiz oldukça muhtasar bir fıkıh usûlü risalesidir. Dili Arapça olsa da metni ağırdır. Konular ancak alanda bilgili bir hocanın açıklamasıyla anlaşılabilir seviyede kısa ifadelerle açıklanmıştır. Bu yönüyle dönemin muhtasar usûl eserlerinin klasik bir temsili niteliğindedir. Genel itibariyle tanımlardan, taksimlerden ve bazı kısa açıklamalardan oluşmaktadır. Risalede sadece belirli fıkıh usûlü konuları işlenmiş, fer'î deliller hariç tutulursa tamamen lafızlar bahsine hasredilmiştir. Lafızlar bahsiyle ilgili konuların da tamamına yer verilmemiştir. Herhangi bir âyet ve hadisle istişhâd edilmeyen eserde nadiren de olsa fürû' fıkıha yönelik misaller bulunmaktadır.^[4]

Saçaklızâde besmele, hamdele ve salveleden sonra eserin fıkıh usûlü ilminden bahsettiğini ve adının *İnsânü'l-'ayn ve 'aynü'l-insân* olduğunu ifade etmiştir. Akabinde doğrudan fıkıh usûlü ilminin faydasını açıklamış, bu minvalde fıkıh usûlünün deliller vasıtasıyla fürû'a dair şer'î hükümleri bilmeye yarayan bir ilim dalı olduğunu belirtmiştir. Sözü geçen delillerle kitap, sünnet, icmâ ve kıyas kastedilmektedir.^[5]

[3] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle)* (Ankara: Aydın Kitapevi, 2008), 440.

[4] Çalışmanın devamında bunların her biri hakkında detaylı açıklama yapılacaktır.

[5] Saçaklızâde Mehmed Efendi, *İnsânü'l-'ayn ve 'aynü'l-insân* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 004333-IV), 30b.

Müellif daha sonra fer‘î delillerden istihsan, istishâb, mefhûm-i muhâlif, nazımdaki yakınlık ve mutlakın mukayyed üzere hamli konularından oldukça kısaca bir şekilde söz eder. Ona göre istihsan, kıyâs-ı hafidir. Saçaklızâde burada Hanefîlerin delil olarak kabul ettiği istihsanın bilgi değerinden bahsetmemiştir.^[6]

Saçaklızâde istishâbı; “değişip değişmediği bilinmediği için geçmişte sabit olan bir hükmü şu anda da geçerli kılmak / جَعَلَ الْأَمْرَ الثَّابِتَ فِي الْمَاضِي بَاقِيًا إِلَى الْحَالِ لِإِعْدَمِ الْعِلْمِ بِالتَّغْيِيرِ / devamında da Hanefî usûl düşüncesine uygun bir şekilde istishâbın bir hükmü ispat hususunda değil, def‘ hususunda delil olduğunu ifade etmektedir.^[7] Müellifin istishâb için yaptığı tanım Molla Fenârî’nin *Füsûlü’l bedâyi’ fî usûlü’ş-şerâyi’* adlı fıkıh usûlü eserindeki istishâb tanımıyla birebir aynıdır.^[8] Bu durumda Saçaklızâde istishâbı tanımlarken Molla Fenârî’den istifade etmiş olabilir. Zira *Füsûlü’l bedâyi’* yazıldığı dönemden itibaren Osmanlı döneminde otorite kabul edilmiş, kendisinde dönemin başlıca ilmî eğilimlerinin resmedildiği bir eserdir.^[9]

Müellif daha sonra, “lafızda kendisinden söz edilme-yenin bizzat lafızda zikri geçene hükümde zıt olmasıdır / كَوْنُ الْمَسْكُوتِ عَنْهُ مَخَالِفًا لِلْمَذْكَورِ فِي الْحُكْمِ / olarak tanımladığı mefhûm-i muhâlifin delil olmadığını, nazımdaki yakınlığın hükümdeki yakınlığı gerektirmeyeceğini ve mutlakın mukayyed üzere çoğunlukla hamledilemeyeceğini ifade etmiştir.^[10] Onun mefhûm-i muhâlif için yaptığı tanım Adudüddin el-Îcî’nin (öl. 756/1355), İbnü’l-Hâcib’in (öl. 646/1249) *Muhtasarü’l-Müntehâ*’sını şerh ettiği *Şerhu Muhtasari’l-*

[6] Saçaklızâde, *İnsânü’l-ayn* (Yazma Eserler, 004333-IV), 30b.

[7] Saçaklızâde, *İnsânü’l-ayn* (Yazma Eserler, 004333-IV), 30b.

[8] Dahası, Molla Fenârî konunun devamında istishâbın başkasının hakkını def‘ bakımından kullanılabilceğini, yoksa onun şer‘î hükmü ispat edici bir yönünün bulunmadığını ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Şemseddin Muhammed b. Hamza el-Fenârî, *Füsûlü’l bedâyi’ fî usûlü’ş-şerâyi’*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1427/2006), 2/441.

[9] Ayrıntılı bilgi için bk. İlyas Yıldırım, Molla Fenârî: İlmî Kişiliği, Fıkıhla İlgili Eserleri ve Osmanlı Tarihindeki Yeri, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/22 (2013), 264-266; Recep Cici, Molla Fenârî’nin Osmanlı Hukuk Düşüncesindeki Yeri, *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu*, ed. Tevfik Yücedoğru vd. (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2010), 243.

[10] Saçaklızâde, *İnsânü’l-ayn* (Yazma Eserler, 004333-IV), 30b-31a.

Müntehâ isimli eserindeki mefhûm-i muhâlif tanımıyla birebir aynıdır.^[11] O halde Saçaklızâde'nin faydalandığı kaynaklar arasında *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ* veya diğer *Muhtasari'l-Müntehâ* şerhleri olabilir.

Saçaklızâde, Kur'an ve sünnet lafızlarını Hanefilerin meşhûr yöntemi üzere dört farklı taksime tabi tutar. Bunlardan birincisi, lafzın vaz' bakımından delaletiyle ilgilidir. Lafızlar bu yönden kendi içinde âm, has, müşterek ve müevvel şeklinde dört kısma ayrılır. Müellif söze has lafız ile başlamış ve onu "fertlerinin bulunup bulunmamasına itibar etmeksizin tek bir mana için vazolunan lafız/ أَفْرَادٌ لَفْظٌ وَضِعَ لِمَعْنَىٰ وَاحِدٍ مَعَ قَطْعِ النَّظَرِ عَنْ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَفْرَادٌ" olarak tanımlamıştır.^[12] Bu tanım mahiyeti itibariyle orjinal bir tanım olmakla birlikte has lafzın literatürde benzer ifadelerle açıklandığı vakidir. Mesela İbn Kutluboğa (öl. 879/1474), İbn Habîb'in (öl. 779/1377) *Muhtasari'l-menâr*'ını şerh ettiği *Hulâsatü'l-efkâr şerhu Muhtasari'l-Menâr*^[13] isimli eserinde has lafzı açıklarken (وَضِعَ لِمَعْنَىٰ أَيِّ لِيُؤَادِ) ifadesini (وَضِعَ لِمَعْنَىٰ) olarak, (وَاحِدٌ، مَعَ قَطْعِ النَّظَرِ عَنْ أَنْ يَكُونَ أَفْرَادٌ أَوْ لَا عَلَى الْإِنْفِرَادِ أَيِّ مِنْ حَيْثُ هُوَ) ifadesini de (عَلَى الْإِنْفِرَادِ) olarak şerh etmiştir.^[14]

Saçaklızâde'nin has tanımı İbn Kutluboğa'nın açıklamalarının özeti mahiyetindedir. Haddi zatında benzer ifadeler yer veren başka usûlcüler de olabilir. Fakat müellifin alıntılarının dönemin meşhur usûl eserlerinin şerhlerinde mevcut olması, en azından onun Osmanlı dönemindeki ilmî otoriteyi takip ettiğini göstermesi bakımından önemli bir olgudur.^[15] Belki de o, mezkûr eserlerdeki açıklamaları tanıma ekleyerek has lafzı daha anlaşılır bir mahiyette tanımlayarak istemiş olabilir.

Müellif âm lafzı; "sınırsız fertleri, hiç birini dışarıda bırakmayacak şekilde kapsayan lafız/ مَّا يَسْتَعْرِقُ مُسَمِّيَاتٍ غَيْرِ مَحْصُورَةٍ" olarak tanımlar.^[16] Bu

[11] Ebü'l-Fazl Adudüddin Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Îcî, *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004), 3/166.

[12] Saçaklızâde, *İnsânü'l-'ayn* (Yazma Eserler, 004333-IV), 31a.

[13] Bk. Ferhat koca, "Menârü'l-Envâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/118-119.

[14] Ebü'l-Adl Zeynüddin (Şerefüddin) Kasım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Südüni el-Cemâli el-Mısri, *Hulâsatü'l-efkâr şerhu Muhtasari'l-Menâr*, thk. Hâfız Senâullah ez-Zâhidî (Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1424/2003), 51.

[15] *Menâr*'ın usûl ilmindeki önemi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ferhat koca, "Menârü'l-Envâr", 29/118-119.

[16] Saçaklızâde, *İnsânü'l-'ayn* (Yazma Eserler, 004333-IV), 31a.

tanım, (لَفْظٌ) ifadesinin yerine (مَا) kullanılması dışında Molla Hüsrev'in "لَفْظٌ يَسْتَعْرِقُ مُسَمِّيَاتٍ غَيْرَ مَحْصُورَةٍ" şeklindeki âm lafız tanımıyla aynıdır.^[17] Saçaklızâde, büyük olasılıkla âm lafzın tanımında Molla Hüsrev'den istifade etmiştir.

Müştereki; "nakil yoluyla olmaksızın, birden çok manaya vazolunan lafız/بَلَا تَقْلٍ/ مَا وَضِعَ لِمَعَانٍ بِلَا تَقْلٍ" olarak tanımlayan^[18] müellif, (بَلَا تَقْلٍ) kaydıyla büyük olasılıkla anlamı şer'î, örfî ve lügavî istilahta değişen lafızları, başka bir deyişle menkul isimleri tanımdan çıkarmıştır. Bu tür lafızlar lügavî anlamlarından örfî ve şer'î anlamlarına nakilleri nedeniyle birden çok manaya delalet etmektedirler. Hatta söz konusu nakil işlemini yeni bir vaz' olarak yorumlayan usûlcüler de bulunmaktadır. Böyle bir durumda lafzın birden çok anlama sahip olması söz konusu olsa da fıkhîta müşterek lafızla ilk vaz'ında birden çok anlama delalet eden sözcükler kastedildiği için menkul isimler müşterek lafız sayılmazlar. Mesela (salât/صَلَاةٌ) lafzının lügavî anlamı duadır. Bu lafız daha sonra şeriat tarafından belirli fiillerden oluşan malum ibadet anlamına nakledilmiştir. Buna göre lafzın şer'î ve lügavî olmak üzere iki farklı anlamı bulunmaktadır. Fakat (salât/صَلَاةٌ) lafzı şer'î anlamına ilk vaz' işleminde değil de nakil yoluyla sahip olduğu için (بَلَا تَقْلٍ) kaydıyla müşterek lafzın tanımından çıkarılmıştır. Müşterek lafızlar hem hayız hem de temizlik anlamına delalet eden (قُرْبَةٌ) lafzı gibi ilk vaz'da birden çok anlama delalet eden sözcüklerdir.^[19]

Saçaklızâde müevveli de "zannî delil sebebiyle manalarından biri tercih edilen müşterek lafız/وَالْمَوْوَلُ مَا يُتْرَجَّحُ مِنَ الْمَشْتَرِكِ بَعْضُ وَجْهِهِ بِغَالِبِ الرَّأْيِ" olarak tanımlamıştır.^[20] Bu tanım (يُتْرَجَّحُ) fiilinin meçhul müzâri kalıbıyla gelmesi dışında Eb'ül-'Usr el-Pezdevî'nin (482/1098) ve Neseî'nin eserlerinde geçen "وَالْمَوْوَلُ مَا تُرَجَّحُ مِنَ الْمَشْتَرِكِ بَعْضُ وَجْهِهِ بِغَالِبِ الرَّأْيِ" şeklindeki

[17] Ayrıntılı bilgi için bk. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl fî şerhi Mirkâti'l-vüsûl*, nşr. Şirket-i Sahâfiyye-i Osmâniyye (Dersâdet: Şirket-i Sahâfiyye-i Osmâniyye, 1321/1903), 83.

[18] Saçaklızâde, *İnsânü'l-'ayn* (Yazma Eserler, 004333-IV), 31a.

[19] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Ramazan Çöklü, *Fıkıh Usûlü Kelâm İlişkisi Bağlamında Hicrî 4. Asır Bağdat Usûlcülerinin Umum Lafızlarla İlgili Yaklaşımlarının Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 226-239.

[20] Saçaklızâde, *İnsânü'l-'ayn* (Yazma Eserler, 004333-IV), 31a.

müevvel tanımıyla birebir aynıdır.^[21] Bu tanıma göre müşterek olan (قَرَّةٌ) lafzı, bir delil sebebiyle hayız anlamına delalet ettiği anlaşıldığına müevvele dönüşmektedir.

Hanefilerin meşhur dörtlü taksiminde Kur'an ve sünnet lafızlarının tabi tutulduğu ikinci taksim lafzın -açıklık ve kapalılık yönünden- delaletiyle ilgilidir. Lafızlar manaya delaletlerinin açıklığı bakımından zâhir, nas, müfesser ve muhkem olmak üzere dört kısımır. Saçaklızâde zâhiri, “sıgası işitildiğinde kendisiyle kastedilen mana anlaşılan lafız بِسْمَاعٍ صَبِيغَةٍ” olarak tanımlar. Nas ise “kastedilen manaya sevk olunan lafızdır/لَهُ بِكُونِهِ مُسَوِّفًا لَهُ”.^[22] Müellif tanımdaki (لَهُ) ifadesiyle (لِلْمُرَادِ) ve (لِيبْتِانِ الْمُرَادِ) anlamlarını kastetmiş olmalıdır. Zira daha önceki dönemlerdeki fıkıh usûlü yazarlarından Teftâzânî (öl. 792/1390) *et-Telvîh*'de nassın zâhirden daha açık oluşunu “هُوَ أَنَّهُ يَكُونُ بِكُونِهِ مَسْوُوفًا لِلْمُرَادِ” ifadesiyle,^[23] İbn Emîru Hâc (öl. 879/1474) ise *et-Takrîr ve't-tahbîr*'de “زِيَادَةُ الْوُضُوحِ فِي النَّصِّ عَلَى الظَّاهِرِ بِكُونِهِ مَسْوُوفًا لِيبْتِانِ الْمُرَادِ أَنْ” ifadesiyle açıklamıştır.^[24] Saçaklızâde muhtemelen bu iki büyük âlimden veya onların birinden istifade etmiş olabilir.

Eserde müfesser “te'vil ve tahsise ihtimali olmayan lafız /مَّا لَا يَحْتَمِلُ التَّحْصِصَ وَالتَّأْوِيلَ/” olarak, muhkem ise “neshe ihtimali olmayan lafız /مَّا لَا يَحْتَمِلُ النَّسْحَ/” olarak tanımlanmıştır.^[25] Başta Şemsüleimme es-Serahsî (öl. 483/1090)^[26] olmak üzere Abdülaziz el-Buhârî (öl. 730/1330),^[27] Teftâzânî^[28] ve İbn Emîru Hâc,^[29] Saçaklızâde'den önce

[21] Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî, *Ken-zü'l-vüsûl ilâ ma'fireti'l-usûl*, nşr. Matbaatü Câvid (Karaçi: Matbaatü Câvid, ts.), 7; İbn Kutluboğa, *Hulâ-satü'l-efkâr*, 83.

[22] Saçaklızâde, *İnsânü'l-'ayn* (Yazma Eserler, 004333-IV), 31a-31b.

[23] Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *et-Telvîh ilâ keşfi hakâ'iki't-Tenkîh*, nşr. Mektebetü Sabîh (Mısır: Mektebetü Sabîh, ts.), 1/239.

[24] Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, nşr. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), 1/148.

[25] Saçaklızâde, *İnsânü'l-'ayn* (Yazma Eserler, 004333-IV), 31b.

[26] Ebü Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehî Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî* (Beyrut: Dârü'l-Ma'ri-fe, ts.), 2/32.

[27] Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fî şerh-i Usûlü'l-Pezdevî*, nşr. Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî (b.y.: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 3/57.

[28] Teftâzânî, *et-Telvîh*, 1/240.

[29] İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 1/149.

muhkemi bu ifadelerle açıklamış veya tanımlamış âlimlerdir. Müellifin bu âlimlerden istifade etmesi kuvvetle muhtemeldir.

Açıklık derecesine göre sıralanan bu dört lafız türünün karşısında kapalılık derecesine göre sıralanan dört lafız türü vardır. Bunlar; hafi, müşkil, mücmel ve müteşâbihtir. Müellif önceki lafızların aksine bu dört lafızdan hiç birini tanımlamamış, sadece kısaca bir açıklama olarak müteşâbihin manasının ancak düşünüp taşınma ile anlaşılacağını belirtmiştir. Daha sonra beyanı takrir, tefsir, tağyir, zaruret ve tebdil olmak üzere beş kısma ayıran müellifin bu konuda da dahi bir açıklama yapmaksızın lafızların kullanım bakımından taksimine geçtiği görülmektedir.^[30] Muhtasar bir risalede konular bu denli kısa ve veciz bir üslupta açıklanabilir. Bununla birlikte dörtlü lafız taksiminin diğer kısımlarında olduğu gibi bu kısımda da ilgili kavramalar tanımlanmış veya açıklanmış olsaydı eser bir derece daha anlaşılır olabilirdi.

Hanefi usûl düşüncesinde Kur'an ve sünnet lafızları kullanım bakımından hakikat, mecaz, sarih ve kinaye olmak üzere dört kısım. Saçaklızâde hakikati “vazolunduğu anlamda kullanılan lafız /مَا اسْتُعْمِلَ فِيْمَا وُضِعَ لَهُ” olarak, mecazı “bir alaka sebebiyle vazolunduğu anlamın dışında kullanılan lafız/بِعَلَاقَةٍ لَهُ وُضِعَ لَهُ فِي غَيْرِ مَا وُضِعَ لَهُ” olarak, sarihini “kendisiyle kastedilen mana açık olan lafız/مِنهُ الْمُرَادُ” olarak, kinayeyi de “kendisiyle kastedilen mana gizli olan lafız /مَا اسْتُتْرِكَ مِنْهُ الْمُرَادُ” olarak tanımlamıştır.^[31] Daha önceki asırlarda yaşayan usûlcülerden Sadrüşşerîa (öl. 747/1346) ve Teftâzânî de hakikat ve mecazı bu şekilde tanımlamışlardır.^[32] Yine Saçaklızâde'nin kinaye tanımı Teftâzânî'nin *et-Telviḥ*'teki tanımıyla aynıdır.^[33] Müellif büyük olasılıkla Teftâzânî'den istifade etmiş olmalıdır.

Manaya delalet yönünden lafızlar; dâl bi'l-'ibâre, dâl bi'l-'işâre, dâl bi'd-delâle ve dâl bi'l-iktizâ olmak üzere dört kısım. Müellif dâl

[30] Saçaklızâde, *İnsânü'l-'ayn* (Yazma Eserler, 004333-IV), 31b.

[31] Saçaklızâde, *İnsânü'l-'ayn* (Yazma Eserler, 004333-IV), 31b.

[32] Teftâzânî, *et-Telviḥ*, 1/130.

[33] Teftâzânî, *et-Telviḥ*, 1/235.

bi'l-'ibâreyi “sevk edildiği manaya delalet eden lafız/مَا دَلَّ عَلَىٰ مَا سَبَقَ لَهُ” olarak, dâl bi'l-'işâreyi “sevk edildiği anlamdan başka bir manaya delalet eden lafız/مَا دَلَّ عَلَىٰ مَا لَيْسَ لَهُ سَوْقٌ” olarak, dâl bi'd-delâleyi “evleviyetle gerekli olan manaya delalet eden lafız/بِالْأَوْلَوِيَّةِ/الْأَلَاظِمِ عَلَىٰ عَلَىٰ” olarak, dâl bi'l-iktizâyı da “önceki hükme delalet eden lafız/دَلَّ عَلَىٰ الْمُنْتَقَدِّمِ ا”^[34] olarak tanımlamıştır.^[35] Saçaklızâde'nin bu dört lafız türüyle ilgili yaptığı tanımlar, İbn Emîru Hâc,^[36] İbn Kutluboğa^[37] ve Molla Fenârî^[38] gibi usûlcülerin eserlerinde ilgili kavramları açıklama mahiyetinde yer alan ifadelerdir.

Müellif daha sonra kısaca hüsün ve kubuh konusuna değinmektedir. Onun ifadesiyle şer'î hükümlerin övgü ve sevap gerektirmeleri bakımından mutlaka hasen olmaları gerekir. Hüsün ve kubuh konusunda hâkim ise şeriattır. Akıl eşyadaki bu vasıfların bir kısmını idrak edebilse de hâkim değildir.^[39]

Saçaklızâde daha sonra me'mûrun bihin edâ vakti itibariyle kısımlarını açıklamaya başlar. İbadetler bu yönden edâsı için belirli bir vakit tayin edilmeyen, yani mutlak ve belirli bir zaman dilimi içerisinde edâ edilmesi gereken, yani mukayyed olmak üzere iki kısımdır. Mutlak emrin derhal yerine getirilmesi şart değildir. Bunun misali zekât ibadetidir. Şöyle ki kendisine zekât farz olan kimsenin zekât borcunu hemen o sene vermesi şart değildir.

Vakitle mukayyed emir ise kendi içinde şu altı kısma ayrılmaktadır:^[40]

[34] Mesela bir kişi diğerine “köleni benim adıma bin liraya azat et” dese, bu hükmün gerçekleşmesi için önce kölenin onu azat etmek isteyen kişiye satılması, yani bey' akdi gerekir. Burada bey' akdi iktizanın delaletiyle anlaşılır ve bey' sebebiyle kazanılan mülkiyet iktizanın hükmüdür. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Kutluboğa, *Hulâsatü'l-efkâr*, 112.

[35] Saçaklızâde, *İnsânü'l-'ayn* (Yazma Eserler, 004333-IV), 31b-32a.

[36] İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 1/101.

[37] İbn Kutluboğa, *Hulâsatü'l-efkâr*, 107-110.

[38] Molla Fenârî, *Füsûlü'l-bedâiyi'*, 1/104-105.

[39] Saçaklızâde, *İnsânü'l-'ayn* (Yazma Eserler, 004333-IV), 32a.

[40] Saçaklızâde, *İnsânü'l-'ayn* (Yazma Eserler, 004333-IV), 32a.

1. Vaktin müeddâ için zarf,^[41] edâ için şart ve nefs-i vücûb için sebep olmasıdır. Bunun misali namaz vaktidir. Öyle ki iftitahteki tekberi alacak kadar bir vakte yetişen kişiye o namaz vâcib olur. Edânın vâcib olma sebebi de hitaptır.^[42] Bu kısmın hükmü niyette tayinin şart olmasıdır.

2. Vaktin müeddâ için mi'yâr,^[43] edâ için şart ve nefs-i vücûb için sebep olmasıdır. Bunun misali Ramazan ayı orucudur. Bu kısmın hükmü hem Ramazan ayı orucundan başka bir oruca niyetin mümkün olmaması hem de niyette tayinin şart olmamasıdır.

3. Vaktin müeddâ için zarf, edâ için şart ve vücûb-ı edâ için sebep olmasıdır. Bunun misali kendisinde namaz ve sadaka adanan muayyen vakittir. Böyle bir ibadette nefs-i vücûb adak eylemiyle gerçekleşir. Bu kısmın hükmü edânın vakit üzere takdiminin, yani adanan ibadetin vaktinden önce yerine getirilmesinin caiz olmasıdır.

4. Vaktin müeddâ için mi'yâr, edâ için şart, vücûb-i edâ için sebep olmasıdır. Bunun misali kendisinde oruç veya itikâf adanmış muayyen vakittir. Bu kısmın hükmü başka bir vâcibin edâsı mümkünken nafilenin edâsının mümkün olmamasıdır.

5. Vaktin sadece mi'yâr olmasıdır. Bunun misali kefâret orucunun, mutlak nezir orucunun ve kaza orucunun vaktidir. Bu kısmın hükmü gecedeki niyetin ve niyette tayinin vâcib olması, bunun yanında söz konusu ibadetin mükellefin zimmetinden düşmemesi ve derhal yerine getirilmesinin şart olmamasıdır.

6. Vaktin -bir bakımdan mi'yâra bir bakımdan da zarfa benzediği için- müşkil olmasıdır. Bunun misali hac ibadetinin vaktidir. Şöyle ki hac vakti, hac ibadeti senede sadece bir kez yapılabildiği için mi'yâra, haccın rükünleri vaktin tamamını kaplamadığı için de zarfa benzer.

[41] Zarf; vaktin farz ibadetten geniş olması, farz ibadeti yerine getirdikten sonra geriye yine vakit kalması demektir. Ayrıntılı bilgi için bk. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 39.

[42] Hitap, mükelleften fiilin yerine getirilmesinin talep edildiğine delalet eden lafız demektir. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 45.

[43] Vaktin sadece farz ibadeti yapmaya yetecek kadar olmasıdır. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 47.

Bu kısmın hükmü hac ibadetinin zarfiyet yönüne itibarla ömür boyunca herhangi bir sene de yapılabilmesi, mi'yâriyet yönüne itibarla da tehir edilmesinde günah olmasıdır.^[44]

Müellif emrin vakte göre taksimiyle ilgili bilgileri Molla Hüsrev'in *Mirkâtü'l-vüsûl* isimli muhtasar risalesinden özetlemiştir.^[45] Bu durumda eserin en önemli kaynaklarından biri *Mirkâtü'l-vüsûl* olmaktadır. Saçaklızâde sonrasında Hz. Peygamber'e (s.a.v.), onun âl ve ashabına salât ü selâm ederek risalesini bitirmektedir. Eserin sonunda (تمت) ifadesi yer almaktadır.^[46]

Açıkça görülmektedir ki Saçaklızâde muhtasar risalesinde fıkıh usûlü konularının tamamına yer vermemiş, sadece lafızlar bahsini kısaca özetlemiştir. Fıkıh usûlünün temel konularından sünnet, icmâ, kıyas ve içtihat bahislerini işlememiştir. Müellifin telif amacını bilmediğimiz için bunun nedeni hakkında bir tahminde bulunamıyoruz. Ancak mevcut kısmın içeriğini incelediğimizde Saçaklızâde'nin usûl düşüncesinde Osmanlı dönemindeki usûlcülerin etkili olduğunu ve eserini oluştururken dönemin meşhur usûl eserlerinden istifade ettiğini görmekteyiz. Bu itibarla *Muhtasarü'l-menâr* ve şerhlerinin, *et-Telvîh*, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, *Füsûlü'l-bedâyi'* ve *Mirkâtü'l-vüsûl*'ün *İnsânü'l-'ayn ve 'aynü'l-insân* adlı risalenin temel kaynakları olduğunu söylemeliyiz. Saçaklızâde kimi zaman bu eserlerde yer alan tanımları birebir aynen almış kimi zaman da ufak kelime değişiklikleriyle birlikte aktarmıştır. Yine müellif, bazı kavramları adı geçen kaynaklardaki açıklamalardan istifade ederek daha anlaşılır bir mahiyette tanımlamış, bazı konuları ise faydalandığı kaynaktan daha da çok kısaltarak yazmıştır. Mesela Saçaklızâde, lafızların dörtlü taksiminde kavramları tanımlarken genellikle istifade ettiği kaynaklarda yer alan açıklayıcı ifadeleri de tanıma katmıştır. Ancak emrin vakit itibarıyla taksiminde zaten muhtasar olan *Mirkâtü'l-vüsûl*'ü daha da özetlemiştir. Her ne olursa olsun onun *İnsânü'l-'ayn ve 'aynü'l-insân*

[44] Saçaklızâde, *İnsânü'l-'ayn* (Yazma Eserler, 004333-IV), 32a-33a.

[45] Ayrıntılı bilgi için bk. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 38-52.

[46] Saçaklızâde, *İnsânü'l-'ayn* (Yazma Eserler, 004333-IV), 33a.

adlı eseri dönemin ilmî faaliyetlerine, eğitim metoduna ve ulemânın bakış açısına ışık tutan önemli bir tarihi vesika olarak görülebilir.

3. RİSALENİN METNİ

[هذا إنسان العين وعين الإنسان]

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد⁴⁷ لله على جلاله نواله والصلوة والسلام على محمد وآله. وبعد فيقول الفقير المرعفي الغريب في الامير عامله الله تعالى بالطف الكثير، هذا إنسان العين وعين الإنسان في بيان أصول الفقه والأحكام. وفائدته هي العلم بالأحكام الشرعية الفرعية عن الأدلة أو بالأدلة، أعني الكتاب والسنة والإجماع والقياس.

وإذا كان وجه القياس مخفياً يسمى بالإستحسان. وأما الاستصحاب، أي جعل الأمر القابت في الماضي باقياً إلى الحال لعدم العلم بالتغير⁴⁸ فهو حجة في الدفع لا في الإثبات. وأما مفهوم المخالفة، أي كون المسكوت عنه مخالفاً للمذكور في الحكم⁴⁹ فليس بحجة إلا في عبارات المصنفين. وأما القران في النظم فلا يوجب القران في الحكم. وأما المطلق فلا يحمل على المقيد غالباً.

ثم إن الكتاب والسنة تقسيمان⁵⁰ باعتبار أربع؛ الأول اعتبارات الوضع؛ وهو الخاص العام والمفترك والمؤول. فالخاص لفظ وضع لمعنى واحد مع قطع النظر عن أن يكون له أفراد⁵¹؛ العام ما يستغرق مسميات غير محصورة⁵² والمفترك ما وضع لمان بلا نقل⁵³. والمؤول ما يترجم من المفترك بعض وجوهه بغالب الرأي⁵⁴.

والفان اعتبار الدلالة؛ وهو الظاهر والنص والمفسر والمحكم. فالظا⁵⁵ ما عرف مراده بسماع صيغته. والنص بكونه مسوقاً له⁵⁶. والمفسر ما لا يحتمل التحصيل والتأويل. والمحكم ما لا يحتمل النسخ⁵⁷. ويقابل هذا الأربعة أربعة أخرى؛ وهو الخفي والمفكك والمجمل والمشابه، أي ما يعرف بالطلب والتأمل والبيان. ثم البيان إما تقرير أو تفسير أو تغيير أو ضرورة أو تبديل.

47 النسخة الوحيدة لهذه الرسالة موجودة في مكتبة رئاسة الشؤون الدينية بأقراة في داخل أحد مجموعة السائل [رقم 004333/4-30ب-33].

48 حدده سبجالي زاد كما حدده ملا فناري المتوفى سنة (1431/834) من قبل وأوضحه بمثله، راجع إلى *فصول البدائع في أصول الشريعة*، 241/2.

49 تحقيق: محمد حسن إسماعيل (بيروت): دار الكتب العلمية، 2006/1427.

50 هكذا حدده وأوضحه ضد الدين عبد الرحمن الإيجي المتوفى سنة (1355/756) في شرح مختصر المنتهى. ولعل المؤلف استفاد منه. راجع إلى شرح مختصر المنتهى، تحقيق: محمد حسن إسماعيل، (بيروت): دار الكتب العلمية، 2004/1424، 166/3.

51 أي يقسم تقسيماً

52 هذا الحد أصلي إلا أن في المؤلفات القديمة عبارة مماثلة له. مثلاً راجع إلى أبو العدل زين الدين (شرف الدين) قاسم بن قطلوبغا السوداني المتوفى سنة (1474/879)، خلاصة الأفكار شرح مختصر المنار، تحقيق: حافظ تاء الله الزاهدي (البنان: دار ابن حزم، 2003/1424)، 51.

53 أول ما يحد العام بمثل هذا هو ملا خسرو، إلا أن سبجالي زاد غير أول كلمة أي (ما) وأقام مكانه إفادة (لفظ)، على الأرجح أنه استفاد منه. راجع إلى ملا خسرو المتوفى سنة (1480/885)، *مرآة الأصول في شرح مرآة الوصول*، نشر: شركة صحافية عثمانية (درمجات: شركة صحافية عثمانية)، 1903/1321، 83.

54 خرج به الأسماء المنقولة، لأنهم يدل على معان متعددة لكن ليس بوضع جديد بل بنقل.

55 هذا الحد نفس حد المؤلف في أصول البرزوي لأبي الحسن البرزوي المتوفى سنة (1310/710) وأيضاً في المنار للتسفي، إلا أن سبجالي زاد رجع فعلاً مضارعاً مبنياً للمفعول، راجع إلى أبو الحسن أبو العرفان الدين البرزوي، *كنز الوصول إلى معرفة علم الأصول*، نشر: مطبعة جاود بريس (كراتشي: مطبعة جاود بريس، بلا تاريخ)، ابن قطلوبغا، خلاصة الأفكار، 83.

56 أي فالظاهر

والفالت اعتبار الاستعمال؛ وهو الحقيقة والمجاز والصريح والكتابة. فالحقيقة ما استعمل فيما وضع له، والمجاز⁵⁸ في غير ما وضع له بعلاقة⁵⁹ والصريح ما تبين منه المراد، والكتابة ما استمر منه المراد⁶⁰.

والرابع اعتبار الاستدلال؛ وهو العبارة والإشارة والدلالة والاقتضاء. فالدال بالعبارة ما دل على ما سبق له، وبالإشارة ما دل على ما ليس له سوق. وبالدلالة ما دل على اللازم بالأولية. وبالاقتضاء ما دل على اللازم المتقدم⁶¹.

ثم اعلم أن الأحكام لا بد لها من الحسن بمعنى كونها متعلق المدح والثناء. والحاكم بالحسن والفتح عندنا هو الفاعل، وإن كان العقل مدركا في بعضها.

ثم اعلم أن الحكم المأمور به⁶² إما مطلق عن الوقت⁶³ فهو لا يوجب الفور كما في الأمر بالركعة، وإما مقيد بالوقت؛ فالوقت إما ظرف⁶⁴ للمؤدى، شرط للأداء⁶⁵، سبب لنفس الوجوب⁶⁶ كوقت الصلوة، فهو يوجب الأداء في جزء يسع ما بعده التحريم، وأما وجوب الأداء، فسيبه الخطاب. وحكمه اشتراط تعيين النية. وأما معيار⁶⁷ للمؤدى، شرط للأداء، سبب لنفس الوجوب كوقت ركضان. وحكمه نفي الغير وعدم اشتراط التعيين. وإما ظرف للمؤدى، شرط للأداء، سبب لوجوب الأداء كوقت معين نذر فيه الصلوة والصدقة. وأما نفسه فبالنذر. وحكمه جواز التقدم عليه. وإما معيار للمؤدى، شرط للأداء، سبب لوجوب الأداء كوقت معين نذر فيه الصوم أو الاعتكاف. وحكمه نفي النفل لا واجب أحر. وإما معيار فقد، كوقت صوم الكفارة والنذر المطلق والغضاء. وحكمه وجوب تبين النية وتعيينها وعدم الفوات وعدم اقتضاء الفور. وإما مشكل يفسه المعيار والظرف كوقت الحج، يفسه المعيار لأنه لا يسع إلا حجة واحدة، ويفسه الظرف لأن أركان الحج لا يستغرق الوقت. وحكمه الصحة في العمر نظرا إلى الظرفية وإلزام بالتفويت نظرا إلى المعيارية. وصلى الله على خاتم النبيين وعلى آله وصحبه أجمعين وسلم تسليما آمين

تمت

56 يعني للمراد أو لبيان المراد، راجع إلى سعد الدين مسعود بن عمر التفتازاني المتوفى سنة (1390/792)، *التلويح إلى كشف حقائق التنقيح*، نشر: مكتبة صبيح (مصر: مكتبة صبيح/ بلا تاريخ)، 239/1؛ أبو عبد الله شمس الدين بن محمد الحلبي المتوفى سنة (1474/879)، *التقرير والتخبير*، نشر: دار الكتب العلمية (بمسوت): دار الكتب العلمية، 1983/1403، 148/1.

57 راجع لتعيين مثابه إلى التفتازاني، *التلويح*، 240/1؛ ابن أمير حاج، *التقرير والتخبير*، 149/1.

58 يعني ما استعمل.

59 حدهما سجاقلی زاده كحدي صدر الشريعة والتفتازاني، راجع إلى *التلويح*، 130/1.

60 هذا الحد نفس حد الكتابة للتفتازاني، راجع إلى *التلويح*، 235/1.

61 الحدود التي قدمها سجاقلی زاده حول هذا التقسيم هي تعبيرات لشرح هذه الإصطلاحات في كتب ملا فناري وابن قطلوبغا وابن أمير الحاج، ربما استفاد المؤلف منهم، راجع إلى ابن أمير حاج، *التقرير والتخبير*، 101/1؛ ابن قطلوبغا، *خلاصة الإفتكار*، 107-11؛ ملا خسرو، *فصول البدائع*، 104/1-105.

62 لخص سجاقلی زاده هذا الجزء إلى آخره من *مرقاة الوصول إلى علم الأصول* لملا خسرو، راجع إلى *مرآة الأصول*، 38-52.

63 وهو الذي لم يقيد المطلوب به بوقت يكون الإتيان به بعده قضاء، راجع إلى *مرآة الأصول*، 38.

64 أي المراد به ما يفضل عن المؤدى، إذا اكتفى على الفذر المفروض، راجع إلى *مرآة الأصول*، 39.

65 أي لا يكوم الفعل أداء، راجع إلى *مرآة الأصول*، 39.

66 لا لوجوب الأداء، فأنه ثابت بالخطاب، راجع إلى *مرآة الأصول*، 40.

67 حتى إذا ازداد بازدياده وانتقص بانتقصه، راجع إلى *مرآة الأصول*، 47.

KAYNAKÇA

- Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fî şerh-i Usûli'l-Pezdevî*, nşr. Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî (b.y.: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 3/57.
- Adudüddîn el-Îcî, Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*. thk. Muhammed Hasan İsmail. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım,1424/2004.
- Albayrak, Kamil Ruhi. "Saçaklızâde'nin İlahî Sıfatlara Yaklaşımı". *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2018), 127-148.
- Cici, Recep. Molla Fenârî'nin Osmanlı Hukuk Düşüncesindeki Yeri. *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu*. ed. Tevfik Yücedoğru vd. 239-258. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2010.
- Çöklü, Ramazan. *Fıkıh Usûlü Kelâm İlişkisi Bağlamında Hicrî 4. Asır Bağdat Usûlcülerinin Umum Lafızlarla İlgili Yaklaşımlarının Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle)*. Ankara: Aydın Kitapevi, 25. Basım, 2008.
- İbn Emîru Hâc, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî. *et-Takrîr ve't-tahbîr*. nşr. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1403/1983.
- İbn Kutluboga, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kasım b. Kutluboga b. Abdillâh es-Südüfî el-Cemâlî el-Misrî. *Hulâsatü'l-efkâr şerhu Muhtasari'l-Menâr*. thk. Hâfız Senâullah ez-Zâhidî. Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1.Basım, 1424/2003.
- Koca, Ferhat. "Menârü'l-Envâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/118-119. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Mehmed Tâhir, Bursalı. Osmanlı Müellifleri. nşr. A. Fikri Yavuz & İsmail Özen. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, b.y., ts.
- Molla Fenârî, Şemseddîn Muhammed b. Hamza el-Fenârî. *Füsûlü'l-bedâyi' fî usûlü'ş-şerâyi'*. thk. Muhammed Hasan İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1427/2006.
- Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl fî şerhi Mirkâtî'l-vüsûl*. nşr. Şirket-i Sahâfiyye-i Osmâniyye. Dersââdet: Şirket-i Sahâfiyye-i Osmâniyye, b.y., 1321/1903.
- Özcan, Tahsin. "Maraşlı Bir Osmanlı Âlimi: Saçaklızade Mehmed Efendi ve Eserleri". *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*. 1/53-68. e.y. Kahramanmaraş: Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi, 2005.
- Özcan, Tahsin. "Saçaklızade Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/368-370. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Özen, Şükrü. "Molla Lutfî'nin İdamına Karşı Çıkan Efdalzâde Hamidüddin Efendi'nin *Ahkâmü'z-zındik* Risalesi". *İslâm Araştırmaları Dergisi* c.y./4 (2000), 7-16.
- Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm. *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'fireti'l-usûl*. nşr. Matbaatü Câvid. Karaçi: Matbaatü Câvid, b.y., ts.
- Saçaklızâde, Mehmed Efendi. *İnsânü'l-ayn ve 'aynü'l-insân*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 004333-IV, 31b-33a.
- Serahsî, Ebü Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, b.y., ts.
- Süreyyâ, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. çev. Seyit Ali Kahraman. 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, b.y., 1996.
- Teftâzânî. Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddin Ömer b. Burhâniddin Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *et-Telvîh ilâ keşfi hakâ'iki't-Tenkîh*. nşr. Mektebetü Sabîh. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü Sabîh, b.y., ts.
- Yıldırım, İlyas. Molla Fenârî: İlmî Kişiliği, Fıkıhla İlgili Eserleri ve Osmanlı Tarihindeki Yeri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/22 (2013), 255-284.